

İstanbul Romanlarında Azınlıkların Maceraları: 1872-2003

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ
Garanti Bankası kuruluşudur

Herkül Millas

18 Kasım 2009

http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0910.html

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

İstanbul Romanlarında Azınlıkların Maceraları: 1872-2003

Herkül Millas

Konuşmamda Türk romanında azınlıkların nasıl görüldüğünü, azınlıklara bakışın bugüne kadar hangi aşamalardan geçtiğini ele alacağım; ama bunun ne anlama geldiğini de belirtmek gerekli: Azınlıklar hakkında bir şey öğrenmeyeceğiz; onlara bakanların dünya görüşünü göreceğiz ve dolayısıyla toplum içinde var olan farklı anlayışlara göz atmış olacağız.

1980'lere kadar belli bir gidiş takip edildi, 1980'lerden sonra ise çokkültürlü diyebileceğim roman türleri ortaya çıktı Türkiye'de. Bu romanlara psikolojideki Rorschach testi uygulamasına benzer bir yaklaşımla bakacağım. Rorschach testinde psikolog hastaya bir resim gösterir –bir mürekkep lekesidir bu– ve ne gördüğünü sorar. Her hasta iç dünyası doğrultusunda başka bir şey görür. Roman yazmak da böyle: Yazar iç dünyasına göre bir serüven anlatarak romanını oluşturur, karakterler yaratır. Biz o karakterlere baktıkça yazarın iç dünyasını anlarız.

Osmanlı döneminin romanlarından başlayacağım. Bence çok önemli bir aşama bu, çünkü daha sonra bu tür roman hiç görülmedi. Mesela Türk edebiyatında ilk roman sayılan Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı aşk romanı kozmopolit İstanbul'a, Beyoğlu'na ya da azınlıklara nasıl bakıldığını gösterir. Kozmopolit

Beyoğlu çok sevilen, beğenilen bir yerdir romanda: “Kimi Beyoğlu’nda bir hekim, kimi Üsküdar’da bir hoca, kimi bitpazarında bir üfleyici tasvir ederdi” ifadesinde her yörenin belli bir özelliği var; Beyoğlu’nda hekimden, diğer semtte üfürükçüden söz ediyor yazar, Beyoğlu’na böyle bir değer veriyor.¹ Yine bu romanda, 1850-1904 yıllarında yaşayan Şemsettin Sami’nin alafrangalığa nasıl baktığını da görüyoruz: “Bu alafrangalık değil. Aslında olması gereken şu: Madamalar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madama kocasını veya biraderini ya da babasını kolundan alıp kemali vakarla yürüyerek; ırzına halel gelemeyecek bir yere gidip bir kemal-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Halbuki bizimkiler [burada bir biz/ötekiler konusu var Evet biz ve öteki var ama bu etnik değil daha çok doğu batıdır ama önemlisi öteki olumsuz değildir] öyle değil. Biz karılarımızı kızlarımızı bir arabacıya teslim edip, Allah’a emanet, nereye götürürlerse götürsünler...” Bu söylem, yazarın Batılı insana büyük bir değer verdiğini gösterir. Bu anlayış kısa sürede yok olacak ve onu bir daha uzun yıllar boyu görmeyeceğiz.

Ahmet Mithat da aydınlanmadan çok etkilenmiş bir yazardır. Mesela Tavatla’yı anlatırken, Türk romanında ilk kez bir Rumun evini tasvir eder, evin içine girer. Böyle bir sahneye başka bir eserde rastlamadım. Türk romanında Rum evinin içi yoktur, hep dışarıda, başka bir yerdedir karşılaşmalar; mahallededir, işyerindedir. Burada ise evin içini görürüz. Kahramanlardan Kaliopi çok iyidir, çok namusludur; Ahmet Bey onu evlendirmeye çalışır. İyi bir kızdır Kaliopi, ama aslında fuhuş da yapmıştır. Bu duruma bir kötülük yakıştırmaz yazar; kahramanının bu yanını “Sefaletten yanlış yola kaymıştır bir süre” bakışıyla algılar.

Ahmet Mithat’ın *Denizci Hasan Mellah* adlı bir diğer romanında gene Batılılar çok hoş insanlardır. Pavlos adlı bir İspanyol, Hasan’ı kendi çocuğu gibi büyütüp bütün servetini ona verir. Enteresan biçimde, Müslüman bir ülke olan Fas’tan söz eder yazar. Roman 1874’te yazılmıştır, yani Türkiye’de reformlar devrimler başlamadan elli yıl önce. “İspanya’dan getirttiği adamlara Avrupa’daki kanunları Arapça’ya tercüme ettirip, bunların içinde en uygun bulduğu hükümleri seçerek devlete öyle idare şekli verdi” sözleriyle roman elli yıl sonra yapılacak devrimlerin işaretlerini verir.

¹ Söz konusu alıntılar, yazarlar ve romanları konusunda ayrıntılar için Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik adlı çalışmamı başvurabilirsiniz (İletişim Yayınları, 2005).

Beyoğlu çok olumludur; Naum'un İtalyan Tiyatrosu'nu ve Palais de Cristal'in bir tiyatrosunu övgülü cümlelerle anlatır Ahmet Mithat. *Felâhâtun Bey ile Rakım Efendi*'de de şehrin yeni mahalleleri, Avrupalıların oturduğu yerler adeta bir Avrupa memleketinin köşeleridir.

Sami Paşazade Sezai de böyledir, *Araba Sevdası*'nda Rezaizade Mahmut Ekrem de. Mesela Rum işadamaı olumlu bir tiptir, oysa Bihruz olumsuzdur bu romanda. Dönemin bir diğer yazarı Saffet Nezihî de Beyoğlu, Şişli, Bebek gibi yerleri zengin Hıristiyanların yaşadığı olumlu, hoş yerler olarak anlatır. Mesela Şişli'deki Luksemburg gazinosunda İngiliz bayanlar yemek yer. Beyoğlu'nun gazinoları da gayet güzeldir.

Böyle bir İstanbul vardır, ama daha önemlisi, böyle bir İstanbul beğenilir, hoş'a gider ve bu insanların varlığı çok sevindirici bir olay olarak sergilenir. "Vatan" kelimesinin kullanılışı da enteresandır; "Ayestefanos'a, vatanıma döndüm" cümlesi o dönemde vatan kelimesine ne tür bir anlam yüklendiğini gösterir.

Türkiye'nin en önemli romanlarını yazan Halit Ziya Uşaklıgil'in gözünde de Beyoğlu çok olumlu bir yerdir. Daha önemlisi, ev işlerine bakan Rumları "Rum" olarak tanımlamaz yazar; onların milliyetini isimlerinden anlarız. Çok sevilen insanlardır bu karakterler; çocuklara bakıcılık yapmaktadırlar ve çok doğal karşılanırlar. Halit Ziya'nın romanlarında bütün yabancılar, Batılılar, Polonyalılar hoştur; hatta gece kulüplerinde çalışan, genellikle pek namuslu işler yapmayanlar bile iyidir: "Fuhuşun, pisliğin içinde yüzdükleri halde, hemen hepsi memleketlerine döndükleri zaman nişanlılarına evlenme elini temiz ve saf olarak uzatırlar." Nasıl olduğunu bilmiyorum, ama yazar –bu cümlelerinden de anlaşılacağı gibi– yabancılarla büyük bir saygıyla bakmaktadır.

Evin içindeki Rumlardan biraz daha söz etmek istiyorum *Aşk-ı Memnu*'da örneğin, bu kişilerin orada olması çok doğaldır. Katina evden ayrıldığında onun yerine bir türlü başka bir insan bulamazlar, çünkü çok değerli bir insandır. Romanın kahramanlarından Bihter, Tarabya'da tutulan hizmetçi kızlarından dolayı Rumca bilir ve bu çok doğal bir şey olarak anlatılır. Bunların vurgulanmadan, üzerine basılmadan

anlatılması çok önemli, çünkü bu bakış sonradan kaybolacaktır. Lehte bir şey söylendiği zaman, vurgulama farklı bir rol üstlenecektir.

İlginç olan, bu yazarların bu romanları 1910 yılına kadar yazması. Bu örnekleri bir daha görmüyoruz. Tabii 1910 yılları İttihat ve Terakki'nin siyasete egemen olduğu ve milliyetçi hareketin başladığı yıllardır. Yazarların bir kısmı, örneğin Sami Paşazade Sezai 1945'te, Saffet Nezihî 1939'da, Mehmet Rauf 1931'de, Ahmet Rasim 1932'de ve Halit Ziya Uşaklıgil 1945'te ölür. Halit Ziya anılarını yazar ama roman yazmaz. Saydığımız yazarların eserleri yerine şimdi "millî roman" denen –belki Reşat Nuri Güntekin'in eserleri dışında– başka bir roman türü gelecektir ve artık azınlık konusuna yönelik başka türlü bir algılama söz konusudur.

Bu konuda ilginç örneklerden biri de Hüseyin Rahmi Gürpınar'dır. 1864'ten 1944'e kadar uzun bir ömür süren Hüseyin Rahmi, 1910'dan önce de sonra da yazan tek isimdir ve romanında bu geçiş çok güzel izlenir. Bıçakla kesilircesine, 1912 yılında birden havası değişir eserlerinin. Örneğin 1889'da yazdığı *Şık* adlı romanında çok enteresan bir olay söz konusudur: Bir Rum olan Todori mahallenin kabadayısını bir güzel döver. Türk romanında bir Rumun Türkü dövmesinin tek örneği budur. Üstün-aşağı dengeleri Hüseyin Rahmi'de bu şekildedir. *İffet* adlı romanında Beyoğlu hoştur, güzeldir. 1889'da yazdığı *Metres* adlı romanda medeni Avrupalıların havası vardır Beyoğlu'nda. 1912 tarihli *Sevda Peşinde* savaşa karşıdır; hatta kimileri Hüseyin Rahmi'nin sosyalist enternasyonalist havayı Türk romanına getiren isim olduğundan söz eder. Gerçekten de bu konuda hoşgörülüdür yazar, savaşa karşı bir havası vardır.

Size *Kuyruklu Yıldız Altında İzdivaç*'tan birkaç cümle okuyacağım: "Bütün devletler bir yerde birleşmeye ve Balkan hükümetleri hep birden dostça harekete mecbur kalacaklar. Avrupa siyasetinde ilk ve belki de son defa olarak genel kurtuluşun genel birleşmede olacağı gerçeği entrikasızca kabul edilmek harikası görülecektir. Her zaman bilgisizlik ve softalık, en çirkin düşmanlıklarla birbirimizi yedik. Boğuştuk... İnsanlık, kardeşlik sevgisinin samimi tadını tatmaktır." Bunu 1912'de söylüyor yazar. Bir sonraki yıl yazdığı *Cadı*'da ise inanılmaz cümleler okuyoruz: "Avrupalı gelir, Türkün [ilk defa Türk kelimesini görüyoruz] ruhunu bu çöplükte arar ve hakkımızda korkunç hükmünü verir... İngilizlerin yurdumuzda bir nüfuz alanı demek olan o üstten bakan yerde okul binaları [Robert College'i kastediyor] arttıkça artıyor. İşte buna

barışçı [...] yollarla fetih derler.[...] Bu memlekette üstün ve başarılı yaşamak için Türkten başka bir şey olmak gerekiyor. Yurdumuzda Alman, İngiliz, Fransız, Rus üstünlüğünün her şeye söz geçirmesi her gün bizi biraz daha kaplayarak boğuyor.” *Hakka Sığındık* adlı romanında da (1919) şunlar var: “ Kanunlar bir azınlığın mutluluğunu sağlamak bakımından düzenleniyor... Yani egemen sınıflar samimi olmadıkları için sorunlar düzelmiyor. Şimdi gözleri açılan ezilmişler ezenlerle, egemenlerle yerlerini değiştirmeye uğraşıyorlar.”

1920 tarihli *Kadınlar Valizi*'ndeki “Yahudi Mişon ticaret kurallarının temelini biliyordu” ifadesi ise bir steroipe vurgu yapar. *Meyhanede Hanımlar*'da yazar “Artık Türk, Şişli'nin, Büyükada'nın kendine hiç benzemeyen ailelerini sahnede seyretmekten usandı. Türkten büsbütün başka, Frenkten çok adı bir şey oluyorsunuz” diye seslenir azınlıklara. Aynı kişinin 1910 öncesi ve 1910 sonrası farklı şeyler söylüyor olması, egemen anlayışın, ideolojinin değiştiği anlamına gelir. Buna uymayan insanlar da herhalde artık romanlarını yayımlayamıyordu, onların yerine yeni anlayışı seslendiren satılıyordu.

Ben Deli miyim?’den birkaç cümle: “Bizde işlerin kapıları iki anahtarla açılır: yaltaklanma, rüşvet. Buradaki Yahudi, Rum, Ermeni dalavereciler her iki anahtarı kullanmaktaki maharetleri sayesinde milyoner olmuşlardır. Bu iki maymuncuğu nihayet Cumhuriyet idaresine uydurdular.”

Ömer Seyfettin'i de geçiş döneminde sayıyorum. Ömer Seyfettin'in milliyetçi olduğunu, yazılarında milliyetçiliği savunduğunu söylerler, oysa bana göre milliyetçi edebiyatın değil, geçiş döneminin tipik örneğidir o, çünkü “ötekiler”i, yani Bulgarları, Yunanlıları ve diğer milletleri aşağı görmez, kötü sıfatlarla adlandırmaz, yalnız düşman olarak görür. Oysa sonraki romancılarda bu “öteki”ler hem düşmandır, hem aşağıdır. Ömer Seyfettin Fransızların, Bulgarların, Yunanlıların, İngilizlerin kendi memleketlerini kurtarmak için katliam yaptığını söyler ve “Biz de bunu yapacağız” der, ama hiçbir zaman Yunanlılara kötü, aşağı, namussuz gibi sıfatlar yakıştırmamıştır. Daha sonraki ulusçu, milliyetçi roman türü artık “ötekiler”e ahlaksızlık yakıştırır. Kadınların hemen hepsi artık fahişedir. “Kölemiz olacaksınız, diliniz tiksinti veriyor” denir; Beyoğlu entrika yuvasıdır, fuhuş alanıdır, fethedilmesi gereken bir yerdir. Bu söylem 1910'larda başladı ve bugüne kadar geldi; ama asıl

yükselişini 1930'lar, 40'lar ve nihayet 1950'lerde yaşayıp aralıklı olarak bugüne kadar sürdürdü.

“Biz size iyi davrandık, yüzyıllarca bir arada mutlu yaşadık, ama siz hainlik ettiniz”e denk düşen genel söylemin temsilcileri Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adivar, Aka Gündüz, Mithat Cemal Kuntay, Sadri Erdem, Samim Kocagöz, Attila İlhan, Nihal Atsız, Tarık Buğra, Ercüment Ekrem Talu, Turhan Tan, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Feridun Fazıl Tülbentçi gibi yazarlardır; yenilerden de Mehmet Coral ve Turgut Özakman'ı örnek verebilirim. Örneğin Peyami Safa'yı yarı milliyetçi, yarı İslamcı yazar olarak görüyoruz; romanlarından *Fatih Harbiye*'nin adı bile kendi başına yeterlidir, çünkü Fatih, Müslümanların, Türklerin yaşadığı yerdir, Harbiye ise Beyoğlu'na yakın, her türlü kötülüğü barındıran bir yer. Romanın kadın kahramanı Müslüman mahalleden Harbiye'ye gelir, başından olmadık kötü olaylar geçer, sonra babası gelip onu kurtarır.

Bu romanlarla ilgili önyargılar ve stereotiplerden söz etmek istiyorum. Ömer Seyfettin, Halide Edip Adivar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na ayrıntılı bakarsak şu ilginç noktayı görüyoruz: Üç yazar anı da yazmış, hatta Ömer Seyfettin bunu zor şartlar altında, Türk-Yunan savaşı devam ederken yapmıştır. Ömer Seyfettin, Osmanlı ordusunda subayken yakalanır, anılarını savaş esiriyken yazar. Halide Edip de yine yazarken zor şartlar altındadır; İstiklal Savaşının hemen sonrasında veya mecburi olarak yurt dışındadır. Bu anılarda yazarların Rumlardan, Yunanlılardan söz ederken çizdiği karakterler arasında olumlu, hoş 3 kadın vardır, olumsuz kadın hiç yoktur; erkeklerde ise 14 olumlu (dürüst, hoş, namuslu), 3 olumsuz insan görürüz; yani toplamda 17'ye karşı 3 ile çoğunluk olumlu tiplerdir. Romanlarında ise 36 kötü kadın vardır, olumlu kadın hiç yoktur. Erkeklerle gelince, 3 olumluya karşılık 33 olumsuz tip çizilmiştir. Tablo tümüyle ters dönmüş durumdadır. Hayatta hep hoş insanlar tanımış olan bu insanlar romanlarda neden hep kötü tiplerden söz etmiştir? Bunun örneklerini günlük hayatta da görüyorum. Komşusunu seven, ulusal bir önyargıyla genelleme yaparak “öteki”ni kötü görebilir, kötü gördüğünde de kötü anlatır. “Gerçekçi bir roman” yazmak isteyen bu insanlar bir yandan da “öteki”ni kötü göstermeyi normal sayar. Oysa hayatta gördükleri insanlar öyle değildir. Bu, milli paradigmanın bir özelliğidir. İnsanlar deneyimleri, hayatta yaşadıkları üzerinden değil, inandıkları ideolojiye göre yargıda bulunurlar. Milliyetçi yazarlar da sanıyorum bunu yaptı.

Hayatta tanıdıkları insanları resmederken bütünüyle başka bir şey yazıyorlardı. Hatta çok aşırı bir örnek vereyim: Halide Edip'in anılarından öğreniyoruz ki annesi ölmüş, onu da Eleni adında bir bayan büyütmüş. Bu kadına anılarında “Melek yüzlü Eleni, senin yüzünü hiçbir zaman unutmayacağım. Beni kurtardın, annelik yaptın” cümleleriyle yer veren Halide Edip, romanlarında Eleni adlı fahişeler yaratır, hatta içlerinden birinden “çirkin, kıllı, iğrenç suratlı Eleni” diye söz eder.

Azınlıklara bakış konusunda bir diğer ekolü –tam anlamıyla uygun olmayabilir belki ama–“Anadoluculuk” olarak adlandırdım, zira bu tutumun temsilcileri biz-öteki ayrımını Anadolu üzerine kurmuştur. Şöyle derler: “Anadolu’dan olanlar bizdendir, Anadolu dışından olanlar ötekilerdir”; ve genellikle düşman, kötü, olumsuz çizilen bu tipler. Bu kategoride çok sayıda yazar olmakla birlikte, burada anacağım tanınmış isimler Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir), Kemal Tahir ve Yılmaz Karakoyunlu. Bu yazarlar azınlıkları olumlu gösterir, ama bunu öyle bir biçimde yaparlar ki, sözünü ettikleri azınlıkların kimliği yok olur. Örneğin Halikarnas Balıkcısı’na göre Rumlar Türkleri çok sever, Bizans döneminde savaşlarda kalelerini seve seve teslim eder, Rum kızları Türklere âşık olup din değiştirerek Müslüman olur... Aynı şey Kemal Tahir’de de söz konusudur. Bu, “hoşumuza giden” bir ötekidir; çünkü bizim üstünlüğümüzü, iyi yanımızı kabul eden bir adamdır, fakat tabii ki bu noktada artık “öteki” değildir, kimliğini kaybetmiş, bizden biri olmuştur. Yılmaz Karakoyunlu’nun ise romanları bu havadayken, muhtemelen senaryoları başkaları yazdıkları için romanlardan doğan filmleri böyle değildir.

“Biz gibi olmuş Öteki”ni daha iyi anlatmak için size bir Yunan romanından bir örnek vereyim. 1895’de yazılmış ve Türkçe’ye çevrilmiş, “Moskof Selim” adlı uzun hikâyede karakter çok iyi bir Türktür, ama neden “iyi” bir Türk? Yunanlıya göre bu Türk iyidir, çünkü doğru şeyler söyler. Nedir o söylediği doğru şeyler? “Biz çok kötülük yaptık size. Bu topraklara geldik, ama gelmeye hakkımız yoktu; bizim Asya’ya dönmemiz, sizin bu toprakları almanız gerekli.” Bence Türk bile olmayan, kimliğini kaybetmiş, uydurma, var olmayan, yazarın kendi tarafını sevindirmek için kurduğu bir karakter söz konusudur burada. Ben bu tiplere “safça olumlu öteki” diyorum; çünkü hem olumludur, hem de artık öteki değildir; bütün uğraş da bir saflık içerir.

Bu ekollerin dışında başka yaklaşımlara, mesela Marksist, insancıl romanlar yazan Nazım Hikmet, Orhan Kemal, Suat Derviş, Vedat Türkali, Sabahattin Ali, Fakir Baykurt gibi tanınmış yazarlara değineceğim. Bu isimlerin bir özelliği Rumlara, azınlıklara, özellikle Yunanlılara çok olumlu bakmalarıdır. Bunun nedeni ideolojiktir, çünkü Yunanlılar bu arada iç savaş, bir sosyalist devrim içinde olduklarından ileri, başarılı, örnek sıfatıyla sergilenir; özellikle Orhan Kemal’de ve Nazım Hikmet’te böyledir.

Bu romanların eksik yanı bütün olayları sınıfsal bir açıdan yorumladıkları için, mevcut sürtüşmelerin etnik yanını görememeleri, her şeyi sınıfsal cepheden anlatmak istemeleri ve zaman zaman büyük çelişiklere düşmeleridir. Mesela daha yakın zamanın Marksist yazarlarından biri, 6-7 Eylül olaylarını “yoksulların zenginlere saldırması” olarak yorumlar; oysa 6-7 Eylül olaylarında zenginlerin de yoksulların evine saldırdığını görüyoruz. Bu etnik bir olaydır, sınıfsal değil. Belki sınıfsal bir boyutu da vardır, ama sadece bu cepheden bakmak yanlıştır. Bu olayın, bu çarpışmaların ve stereotiplerin kökeninde yalnızca sınıfsal mücadele yoktur.

“İnsancıl yaklaşım” grubunun içinde dünya çapında da adları duyulmuş romanlar çıkar; çünkü bu romanlarda sanıyorum insanlar siyah-beyaz değildir, çocuk masallarındaki gibi iyiler ve kötüler diye ayrılmaz, çokyanlıdırlar; iyiler tam iyi değil, kötüler de tam kötü değildir. Örneğin Dostoyevski’nin karakterlerini olumlu ve olumsuz diye ayıramazsınız; çünkü Dostoyevski’de en olumsuz insanın iç buhranları, vicdanı vardır, rahatsızdır ve ona sempatiyle bakabiliriz. Öte yandan gayet dindar, sofu bir adamın içten pazarlıklı olduğunu da görebiliriz. Oysa şimdiye kadar sözünü ettiğim romanlarda karakterler genelde bir saflık içerir, iyi veya kötü olur. Osmanlı romanlarında ise zaten azınlıklar ayrıлып farklı bir grup olarak ele alınmaz, normal insanlardır; siyah-beyaz yoktur. Osmanlı romanı bu bakımdan çok özeldir, çok başarılı karakterlere sahiptir Günümüzde de yeniden bu tür romanlar yazılıyor.

İnsancıl yaklaşımın temsilcilerine Reşat Nuri Güntekin ile başlamak istiyorum. “Milliyetçi yazar” addedilmekle birlikte, çok ilginç bir geç kalmış Osmanlı yazarıdır Reşat Nuri; çünkü diğer Osmanlı yazarları gibi çizer dünyasını. Örneğin *Akşam Güneşi*’nde, *Ateş Gecesi*’nde “öteki”nden büyük bir özlem ve sevgiyle söz eder.

Ateş Gecesi'nden (1942) bir paragraf okuyayım: "İstanbul'da büyük bir hüznle etrafımdaki kızlar arasında Stematula'yı, Rina'yı, Marianti'yi aramaya başladım. [Bunlar İzmir civarında terk ettiği, unuttuğu insanlar.] Kapalı ceketi, saçsız başı ve pos bıyıklarıyla Muhtar Lefter Efendi'ye benzeyen bir ihtiyar Rumun karşısında, arkası bana dönük, siyah ve zayıf kadından gözünü ayıramıyor, başımı çevirirsem Vardar Dudu'nun sürgün anemik çehresini, yüzüne yapışık dövme burnunu göreceğimi zannederek heyecanlanıyorum."

Bu pasajda insanlar hep aynıdır; yani Vardar Dudu, Muhtar Lefter Efendi, hepsi aynıdır yazar için. Ve ilk defa yoksul Beyoğlu'ndan söz eder; yani Beyoğlu ne fuhuşun Beyoğlu'sudur, ne de eğlencenin; yoksulun Beyoğlu'sudur. İnsanlar isimlerinden, dinlerinden ve kökenlerinden bağımsızdır Reşat Nuri için. Şöyle der örneğin: "Beyoğlu'nun fakir bir mahallesinde, bu fakir Rumun evinde tanıdığım kitapçı Sokrat ve şarkı söyleyen papazla kadın ve kız benim kasabadaki Karabağlı yenge, ablalar ve daha birçokları arasında en küçük münasebet yoktur; buna rağmen niçin bu geceyi orada onlar arasında geçirmiş gibi bir sükûnet hissettiğimi anlayamadım."

Bir örnek daha vermek istiyorum Reşat Nuri Güntekin'den. *Çalığışu*'nu hatırlarsınız. Eserde *Çalığışu* diye bir kız vardır, bir sürü sorun yaşar ve bir Hacı Kalfa ona yardım eder. Hacı Kalfa kimdir? Hacı Kalfa, o kadar... Bir ara odaya kızı Hayganuş girer, demek ki Ermenidir. Ama hiçbir yerde Ermeni olduğunu söylememektedir yazar; çünkü önemli değildir ona göre; insanların kimliğini öne çıkarıp bir ayırım noktası haline getirmez.

Sait Faik'te de biraz böyledir, ama sanıyorum Reşat Nuri'nin tavrı daha farklıdır. Sait Faik bilinçli olarak "öteki"ni ayırır ve onunla çok yakındır. Sait Faik için ayrı bir konferans yapmamız gerekir, çünkü çok özel bir yazardır ve bu konuda da çok özel, çok inanılmaz şeyler yapmıştır. Tek bir parça okuyacağım: "Gözüm çürük tekneleri balıkçı kayıklarının ışığının aydınlattığı taraftadır. Benim insanlarım o taraftadır. Kalafat oradadır, Vasilaki oradadır, Hasan oradadır." Ve Sait Faik'in kadınlarında Rumlar, Rum fahişeler vardır, ama Rum fahişe belirlediği zaman mutlaka yanında bir de Türk fahişe olur, bunun istisnası yoktur. Tabii Sait Faik'in bu yanı görülmedi. Ben Sait Faik'in tahrip edilerek ve bu yanı yok edilerek okul kitaplarına konulduğunu

gördüm ve yazdım bunu. “Rum” kelimesi çıkarılmakta öykülerinden veya kötü bir Rumdan söz ettiği cümlelerin hemen arkasından gelen “Bu tür insanlar dünyanın her yerinde vardır” cümlesi... Demek ki şöyle veya böyle farklı yazarlar sistemli bir şekilde susturulmakta, tahrip edilmekte, kimileri öne çıkarılırken kimileri de yok edilmektedir. Bu insancıl yazarlardan birkaçının adını anayım: Sait Faik, Hafit Refiğ, Necati Cumalı, Adalet Ağaoğlu, Nezihe Meriç, Ahmet Altan, Mehmet Altan, Oğuz Atay, Sevgi Soysal, Ahmet Eroğlu, Orhan Pamuk.

Bir de nostalji romanlarından söz edeceğim. Feride Çiçekoğlu’nun *Suyun Öteki Yanı*, Oya Baydar’ın *Erguvan Kapısı* adlı kitaplarında ve Demir Özlü’nün kitaplarında bir nostalji vardır.

Azınlıkların kendi romanlarına da değinmek istiyorum. Osmanlı döneminde Evangelinos Misailidis vardı, Zaven Biberyan’ı biliyorum, hatta şahsen de tanımıştım. Mario Levi, Kriton Dinçmen ve diğer isimler... Bu yazarların romanlarında azınlıklar tabii ki “öteki” olamaz, tam tersine çoğunluk ötekidir. Fakat benim için ilginç olan şu: Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz romanların bir Türk kimliği vardı; burada bir azınlık kimliği vardır. Türk romanlarında aşk söz konusu olduğunda erkek Türk, kadın Ermeni veya Rum, Yunan romanlarında erkek Yunan, kadın Türktür. Bu, bir yasa gibi, istisnasız gider son yıllara kadar. Son yıllarda biraz değişiklik oldu ve bu nedenle de “Yabancı Damat” serisi çıktı ortaya. Fakat “azınlık” romanlarının Türk romanlarından bir farkı vardır: Türk romanları mutlu sonla, yani evlilikle biter, bazen din de değiştirir “öteki” kadın. Yunan romanlarında “öteki” kadınla aşk ilişkisi de mutlu son vardır, ama benim gördüğüm azınlık romanlarının hepsinde kötü bir son gelir; yani Türk kıızıyla gezen adam dayak yer, ayrılırlar, kız bırakıp gider... Toplumsal baskı yüzünden bu aşklar mutsuz biter. Kimliği bu romanlarda olduğu kadar çarpıcı bir şekilde öne çıkaran bir örnek düşünemiyorum.

İki istisnaya değinmek istiyorum. Türk romanında iki yazar bu yolu izlemez: Sevgi Soysal ve Ali Neyzi. İkisinin de büyükanneleri Türk değildir. Sevgi Soysal’ın büyükannesi Almandır, zaten *Tante Rosa* romanını da yazan odur. Soysal’ın romanlarında bir Türk kıızı bir Rum erkeğini öper Heybeli’de ya da Büyükada’da çamlıkların altında. Annesi de “Ne yapıyorsun sen?! Böyle yaptıkça artık sana koca bulamayacağız, seninle kimse evlenmeyecek!” der. Sevgi Soysal zaten biraz isyancı,

ihtilalci bir karakterdir, bunu bilerek yapar; kökeni yüzünden o önyargıları bildiği için bile bile yazar bunları. Ali Neyzi'nin de büyük annesi Rumdur. Bir piyesinde, *Damdakiler* (1989), Rum erkekle Türk kız birlikte olur, bir çocuk doğar. Bu istisnalar aşk ilişkisi tersini gösteren iki örnek olmakla birlikte aslında kuralı bozmazlar.

1980'den sonra Türkiye'de yayımlanmış "kimlik romanları" dediğim yeni tür romanlar çıktı ortaya. Örneğin İslami yayınevlerine veya kitabevlerine giderseniz onlarca roman görebilirsiniz. Bunlar farklı bir dünyayı dile getiren romanlardır.

Muhacir ve mübadil romanlarında da son derece çarpıcı ifadeler söz konusudur. Bektaşî romanları, Mevlevî romanları, Saba Altınsay'ın Giritli Türkleri anlattığı *Kritimu, Girit'im Benim* adlı romanı veya Nurten Ertul'un Karamanlılarla ilgili *Kimlik*'i çok enteresandır. Konumuzun biraz dışında kalmakla birlikte bu örnekleri hatırlatmadan edemeyeceğim, çünkü dışlanmış grupların romanlarıdır bunlar.

Zeliha Midilli'nin 2003 yılında çıkmış *Saranda: Bir Balkan Şarkısı* adlı romanından bir paragraf okuyacağım: "Ezelden beri sevmedim şu 'vatan' tabirini. 'Memleket' tabirini şahsen daha sempatik bulurum. Vatan kendini bizden üstün bir mertebeye koyar ve icap ederse onun için ölmemizi emreder. Ama insanoğlunun vatani vardır, o da bütün toprakların üstüdür. Yani insanoğlunun vatani dünyadır. Hür olmanın kendi devletine sahip olmakla alakası yoktur..." Bunlar neredeyse kimilerince küfür sayılacak sözler. "Vatan" lafının tarihi, macerası Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'sinden başlar; daha sonra klasik anlamda bir vatan kavramına gelinir. Özetle, bastırılmış kimliklerin ortaya çıkmasıyla yazılan romanlarda çok çarpıcı yeni ifadelere rastlamaktayız.

Resmi Lozan azınlıkları konusunda Türk romanında nostalji romanı diyebileceğimiz bir roman türü çıkar ortaya. Biraz önce sözünü ettiğim Feride Çiçekoğlu, Oya Baydar, Demir Özlü'yü aslında yeniden farklı kategorilere ayırabiliriz. Örneğin "Eskiden birlikte yaşadık" nostaljisi vardır; bu "eskiden" ile kastedilen 1400'ler, 1500'ler, 1600'lerdir... Mesela Gürsel Korat'ın *Zaman Yeli*, Bilge Umar'ın *Börklüce*, Nedim Gürsel'in *Boğazkesen*, Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı*, Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* adlı eserleri bunlara örnektir. Fakat bu romanların bir kısmı neden

böyle bir ayrılık yaşandığını hiç sorgulamaz geçmişe özlem duyarken. İstisnalardan biri, Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık*'ı. Şöyle bir pasaj vardır romanda: "Çağın tarihini yazacak olanlar milliyetçiliğin insanlığa veremden, vebadan, koleradan da çok zarar verdiğini tespit edecekler. Çünkü milliyetçilik bulaşıcı tehlikeli ve ölümcül bir hastalıktır ve bu hastalığın azı çoğu yoktur, az olması tehlikesini azaltmaz." Başka bir yerde Kaptan Petridis adlı bir Rum şöyle der: "Karşılıklı kan döktük milliyetçilik yüzünden. Bize karşı sahillere bulaştı bu hastalık, bizden de Türklere." Burada suçlu veya neden, milliyetçiliktir.

Bir de çokkültürlülüğe değinmek istiyorum. Romanlarda çokkültürlülük iki türlü dile getirilmiştir. Bir kısmı "Birlikte yaşadık, ne güzeldi" özlemi içindeyken, bir kısmı da Osmanlı romanında olduğu gibi, çok doğal bir şeymiş gibi, hiç vurgulamadan söz eder. Birinci gruptakilerin özlemi o kadar aşırı ve o kadar tuhaftır ki, biraz da sorgulanması gerekmektedir. Orhan Pamuk buna "*kitsch* özlem" diyor.

Yiğit Okur'un 1999'da yazdığı *Hulki Bey ve Arkadaşları* adlı romandan bir parça okuyacağım: "1955 Eylül'ünün 6.gecesi ırzına geçilene dek, bin yıldan bu yana bu kent bakirdi. Türkü, Müslümanı, Katolöği, Latini, Ortodoksu, Musevisi, Ermenisi, Rumu hepsi bir başka telden çalarken tarihinin çok sesli en görkemli korosunu insan mozağının en renklisini, en cilvelisini oluşturuyordu. Hele Rumlar rengine renk, kokusuna koku, sesine ses katardı. Ama 1955 yılının 6 Eylül'üne rastlayan bu gece dünyada benzeri olmayan bir âlem birkaç saat içinde göçüp gidecekti. Sadece birkaç saat bin yılı tüketektir; sonra da uzun yıllara yayılan bu süreçte gül yüzü, çiçek bozuğu çöpür yanaklarında jilet yaraları, bir gözüne kezzap dökülmüş, öbürü bakar kör, burun kemiği çökmüş, yapılı omuzlar düşmüş, İsa'nıninkine benzeyen ince solgun narin ayakları nasırlı, cerahat kokan, hiçbir pabuca sığmayacak kadar kocaman parmak araları egzamal, iltihaplı, tırnakları düşmüş, kuytuda unutulmuş, üstünde mavimtrak sineklerin üşüşüp cümbüş ettiği bir köpek leşi gibi tarihin ayak uçlarında kalacaktır." İnanılmaz bir suçluluk duygusu görüyoruz burada, fakat bu çok da normal değildir; Orhan Pamuk'un dediği gibi, başka hiçbir dünya edebiyatında görülmeyen bir özlem söylemidir söz konusu olan.

Bu özlem bazen başka türlü ifade edilir; gidenler değil de onların yerine gelenler de söz konusu olur. Mesela Demir Özlü, *Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* adlı

romanında Rumların yaşadığı yerlere şimdi Anadolu'dan gelen esnafın yerleşmesinden duyulan sıkıntıyı dile getirir. Bir gidenler vardır, bir de yeniden gelenler; eskiden dışlananların yerini, dışlanacak başkaları almıştır bu kez. Oya Baydar'ın *Erguvan Kapısı*'ndan da bir ifadeyi aynen okuyorum: “Giden Rum nüfusun yerini de Doğulular, Kürtler almış anlaşıldığı kadarıyla. Rakı içelim de ‘Ne olacak bu memleketin hali’ diye efkârlanalım mı?”

Çokkültürlülük insanların yan yana, doğal olarak yaşamasıdır. Bunu vurgulamanın da bir anlamı yoktur. Reşat Nuri Güntekin'in *Çalılıkusu* örneğini verdim. Bilge Karasu'nun *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*'nı hatırlatırım. Bu topraklarda yaşayan Ortodoksların hayatını anlatır, o kadar; başka hiçbir şey söylemez; demek ki onları bu toprakların insanları saymıştır. Sevgi Soysal'ın *Tante Rosa*'sını yine hatırlatmak isterim.

Aslı Erdoğan'ın yazdığı romanlar da çok önemlidir. Ahmet Ümit, Elif Şafak ve Orhan Pamuk da bu tip yazarlardır. Bu yazarların eserlerinde azınlıklar etiket taşımaz, alınlarında “azınlık” diye yazmaz, normal insanlardır.

Anlatmak istediğim, azınlıkları bir müze nesnesi veyahut folklorik bir süs ya da kentin rengine renk katan bir oya değil, bu toplumun doğal üyeleri olarak görmek gerektiği. Çokkültürlülük budur. Burada çok geniş bir konuyu böyle kısa bir konuşmaya sığdırmaya çalıştım. Azınlıkların değil, onlara bakanların macerasına, yani romanlarda azınlıklara ne türlü yaklaşıldığına, nasıl bakıldığına ve biraz da bunun nedenlerine değinmeye çalıştım.